

**POZIOM DOCHODOWOŚCI PRACY
A MOŻLIWOŚCI ROZWOJU
GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE**

WOJCIECH JÓZWIAK
JOLANTA SOBIERAJEWSKA
MAREK ZIELIŃSKI
WOJCIECH ZIĘTARA

Abstrakt

Artykuł zawiera propozycję klasyfikacji gospodarstw rolnych osób fizycznych według poziomu dochodu z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostkę nakładów pracy własnej rolnika i członków jego rodziny. Za taką jednostkę przyjęto godzinę pracy własnej. Według tego kryterium gospodarstwa podzielono na trzy klasy. W pierwszej dochód jednostkowy jest mniejszy od średniej opłaty pracy najemnej w rolnictwie. W drugiej dochód ten jest większy od średniej opłaty pracy najemnej w rolnictwie, ale mniejszy od średniej opłaty pracy w gospodarce narodowej. Gospodarstwa klasy trzeciej natomiast pozwalają uzyskiwać dochód większy od średniej opłaty pracy w gospodarce narodowej. Te z klasy pierwszej nazwano pomocniczymi, z drugiej – przejściowymi, a z trzeciej – rozwojowymi.

Prof. dr hab. Wojciech Józwiak, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Ekonomiki Gospodarstw Rolnych; ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa (wojciech.jozwiak@ierigz.waw.pl). ORCID iD: 0000-0002-5358-261X.

Mgr Jolanta Sobierajska, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Ekonomiki Gospodarstw Rolnych; ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa (jolanta.sobierajska@ierigz.waw.pl). ORCID iD: 0000-0002-5161-696X.

Dr inż. Marek Zieliński, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Ekonomiki Gospodarstw Rolnych; ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa (marek.zielinski@ierigz.waw.pl). ORCID iD: 0000-0002-6686-5539.

Prof. dr hab. Wojciech Ziętara, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Ekonomiki Gospodarstw Rolnych; ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa (wojciech.zietara@ierigz.waw.pl). ORCID iD: 0000-0002-3182-522X.

Badaniami objęto panel 5471 gospodarstw o wielkości ekonomicznej powyżej 4 tys. euro SO objętych monitoringiem Polskiego FADN w latach 2009-2017. Średni udział gospodarstw pomocniczych, przejściowych i rozwojowych w badanym okresie wynosił odpowiednio 31,2; 12,1 i 56,5%. Gospodarstwa pomocnicze i przejściowe nie posiadały zdolności do rozwoju. Taką zdolnością wykazały się gospodarstwa rozwojowe. Oszacowano na tej podstawie, że w 2016 roku było ich w Polsce 147,2 tys., a to oznacza, że udział tej grupy w populacji krajowej gospodarstw rolnych będących w posiadaniu osób fizycznych wynosił 10,6%.

Słowa kluczowe: gospodarstwa rolne, dochód z gospodarstwa, gospodarstwa pomocnicze, przejściowe i rozwojowe.

Kody JEL: O12, O13, O15.

Wprowadzenie i krótki przegląd literatury tematu

W krajach z gospodarką rynkową występują zróżnicowane tendencje w kształtowaniu się kosztów pracy, cen środków produkcji dla rolnictwa i cen zbytu produktów rolnych. Ich istotą jest wyższe tempo wzrostu kosztów pracy w gospodarce krajowej od cen środków produkcji dla rolnictwa, tych zaś od cen zbytu produktów rolnych (Czyżewski, 2017). W latach 1995-2016 koszty jednostkowe pracy (głównie wynagrodzenia) wzrosły ponad sześć razy, ceny środków produkcji nabywanych przez rolników zwiększyły się ponad trzy razy, a ceny zbytu produktów rolnych ponad dwa razy (Mirkowska i Ziętara, 2019). Sytuacja gospodarstw rolnych bez aktywnej polityki dochodowej dla ludności rolniczej byłaby zatem bardzo trudna.

Zyskanie członkostwa UE w 2004 roku pozwoliło wydatnie zwiększyć poziom budżetowego wsparcia gospodarstw rolnych. Jego poziom wzrastał stopniowo do 2010 roku, ale towarzyszył temu przyrost kosztów związany między innymi ze wzrostem wymagań przemysłu spożywczego odnośnie do jakości surowców pochodzenia rolniczego, a także z rosnącymi do 2013 roku kosztami realizacji zasady wzajemnej zgodności (*cross compliance*) wiążącymi się z potrzebami: ochrony środowiska, ochrony zdrowia ludzkiego i dobrostanu zwierząt (Józwiak, 2018).

W tej sytuacji istotną determinantą określającą zachowania się producentów rolnych stały się dochody z jednostki nakładów pracy własnej. Rolnicy chcący utrzymać satysfakcjonujący poziom dochodu swojej rodziny stanęli przed dylematem. Podjąć próbę powiększenia dochodów z gospodarstwa¹, czy też szukać źródeł dochodu poza nim. Dochód mógł pochodzić z pracy we własnym gospodarstwie rolnym, z rozwijania nierolniczej działalności gospodarczej, z sezonowej pracy zarobkowej u sąsiedniego rolnika bądź z sezonowej lub stałej pracy w pozarolniczych działach gospodarki, budownictwie, usługach itp.

¹ Satysfakcjonujący dochód z gospodarstwa – może być ustalany na dwóch poziomach: A – w odniesieniu do wynagrodzeń pracy najemnej w rolnictwie lub B – w odniesieniu do wynagrodzeń w gospodarce krajowej. Parytet dochodowy może być wyrażany dochodem z gospodarstwa w przeliczeniu na 1 godzinę pracy własnej rolnika i członków jego rodziny w gospodarstwie lub na jednostkę nakładu pracy własnej, jaką jest 1 FWU (*Family Work Unit* – odpowiadający 2120 godzinom pracy w roku).

Gospodarstwa małe charakteryzuje na tle większych niewielka powierzchnia użytków rolnych i mniejsze nakłady obrotowych środków produkcji na jednostkę, lecz większe jednostkowe nakłady pracy w przeliczeniu na jednostkę powierzchni użytkowanych gruntów. Jest to przyczyna małej produktywności (wydajności) pracy, to zaś skutkuje niewielkimi dochodami w przeliczeniu na jednostkę nakładu tego czynnika produkcji. W literaturze tematu można więc spotkać opinię o schyłkowości takich gospodarstw (Wojewodziec, 2010), informacje o roli dochodów pozarolniczych w życiu rodzin posiadaczy małych gospodarstw rolnych (Augustyńska-Grzymek, 2011) i o kłopotach ich posiadaczy z sukcesją (Dudek, 2016).

Oszacowano (Józwiak, 2017), że jednostkowe dochody z pracy w gospodarstwie o wielkości do 15 tys. euro SO² (równowartość około 60 tys. zł.) były w 2013 roku niższe średnio o 34,9% od stawki pracownika najemnego w rolnictwie i o 57,9% niższe od średniej krajowej stawki parytetowej. Rozwiązaniem była rezygnacja z reprodukcji majątku produkcyjnego, gdyż wtedy dochody brutto z gospodarstwa liczone na godzinę nakładu pracy własnej były nieco wyższe od stawki płacy robotnika rolnego, ale nadal niższe o 34,9% od średniej stawki wynagrodzenia w gospodarce krajowej.

W rezultacie posiadacze małych gospodarstw rolnych wykazywali ograniczone zainteresowanie reprodukcją posiadanego majątku produkcyjnego. Co z kolei doprowadziło tylko w latach 2010-2013 do spadku ich liczby o 10,2%, a w 2013 roku charakterystyka ta obejmowała około 77% ogółu gospodarstw krajowych będących w posiadaniu osób fizycznych.

Jedynie niewielka część małych gospodarstw rolnych podjęła działania umożliwiające powiększenie wartości produkcji rolniczej w stopniu umożliwiającym przejście do grupy gospodarstw większych (Żmija, 2016). Autor objął analizą 296 gospodarstw w województwie małopolskim z powierzchnią 1-5 ha użytków rolnych, które w latach 2004-2015 otrzymywały płatności bezpośrednie i co najmniej raz otrzymały wsparcie do realizowanych inwestycji. Średnie dochody tych gospodarstw wyniosły w 2015 roku 55,5 tys. zł, a 73,6% rodzin czerpało ponad połowę swych łącznych dochodów z produkcji rolniczej. Zmiany struktury produkcji doprowadziły w znacznym stopniu do specjalizacji gospodarstw w uprawach przynoszących duże dochody w przeliczeniu na jednostkę powierzchni użytków rolnych. Około 22% gospodarstw wyspecjalizowało się w produkcji warzyw gruntowych, a około 20% w uprawach pod osłonami. W skali kraju natomiast udział takich gospodarstw był istotnie mniejszy i w 2013 roku wynosił odpowiednio 5,0 i 0,5%.

Powyższe spostrzeżenia pozwoliły sformułować pogląd, że obok gospodarstw małych o cechach schyłkowych istniały małe gospodarstwa dryfujące z reprodukcją majątku zbliżoną do prostej, ale również takie, które w sprzyjających okolicznościach powiększały wartość produkcji, a jeśli przyrost ów był odpowiednio duży, trafiały do grupy gospodarstw średniej wielkości.

² SO – Standart Output – wartość produkcji z danej działalności obliczana metodą wskaźnikową jako średnia wartość z 5 lat w danym makroregionie i wyrażana w euro. Stosowana jako miara ekonomicznej wielkości gospodarstwa od 2010 roku (Bocian, Osuch i Smolik, 2017).

Liczba gospodarstw małych stale ulegała zmniejszaniu. Większość gospodarstw dryfowała, ale corocznie ubywała część charakteryzująca się schyłkowością, a także odchodziły wszystkie te, które – korzystając ze wsparcia w ramach PROW – były w stanie zwiększyć produkcję na tyle, by móc trafić do grupy gospodarstw o wielkości średniej. Ustalono (Józwiak, 2017), że w latach 2010-2013 w skali kraju do grupy tych o średniej wielkości trafiło około 14,1 tysięcy małych gospodarstw rozwijających się, czyli nieco ponad 1% ich łącznej liczby.

Gospodarstwa średniej wielkości miały w 2013 roku średnie dochody przeliczone na jednostkę pracy własnej większe od średniej stawki pracownika najemnego w rolnictwie, lecz mniejsze od średniej krajowej stawki wynagrodzenia. Liczba charakteryzowanych gospodarstw była dużo mniejsza niż gospodarstw pomocniczych i ulegała niewielkiej zmianie z roku na rok. Stale zasilają ją jednak rozwijające się gospodarstwa pomocnicze. Część natomiast gospodarstw przejściowych, analogicznie jak w przypadku rozwijających się gospodarstw poprzedniej analizowanej grupy, powiększała grupę gospodarstw dużych. Oszacowano (Józwiak, 2017), że w latach 2010-2013 liczba gospodarstw dużych wzrosła z tej przyczyny w skali kraju o około 13,9 tysięcy.

Liczba gospodarstw dużych rosła nieustannie, ale nie można wykluczyć tego, że jakaś niewielka ich część kończyła corocznie swój samodzielny byt. Średnie dochody gospodarstw dużych przeliczone na jednostkę pracy własnej były w 2013 roku większe od średniej krajowej stawki wynagrodzenia

Cel badań, metody badawcze i źródła materiałów badawczych

Celem opracowania jest określenie zmian w latach 2009-2017 struktury gospodarstw osób fizycznych z uwzględnieniem poziomu dochodu uzyskiwanego z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostkę nakładów pracy własnej rolnika i członków jego rodziny w posiadanym gospodarstwie oraz charakterystyka wyodrębnionych klas gospodarstw uwzględniająca ich możliwości rozwojowe.

Jak to przedstawiono wyżej, ważnym zagadnieniem zarówno z ekonomicznego, jak i społecznego punktu widzenia jest poziom uzyskiwanego dochodu z gospodarstwa, a w konsekwencji także w przeliczeniu na jednostkę nakładów pracy własnej rolnika i członków jego rodziny. Jak to również wspomniano wcześniej, taką jednostką może być robotnikogodzina (rbh) lub jednostka przeliczeniowa (FWU). Dzięki temu można ocenić poziom wynagrodzenia rolnika i innych członków jego rodziny za ich pracę w gospodarstwie przez porównanie z dochodem parytetowym A i B. Ten pierwszy jest równy średniej stawce jednostkowej wynagrodzenia pracy najemnej w rolnictwie, drugi natomiast średniej stawce jednostkowej wynagrodzenia w gospodarce krajowej. Możliwe są różne sytuacje.

Uzyskiwanie z pracy w gospodarstwie dochodu jednostkowego niższego od poziomu parytetu A stawia rolnika przed problemem: prowadzić dalej swoje gospodarstwo czy zrezygnować i starać się podjąć pracę jako pracownik najemny. Możliwości rolników w zakresie pracy poza gospodarstwem są ograniczone, choć ostatnio rosną. Zależą od posiadanych kwalifikacji i stanu gospodarki w najbliższym otoczeniu (Sikorska, 2013). Rolnik, który rezygnuje z dalszego prowadzenia

gospodarstwa, może podjąć pracę jako pracownik najemny u innego rolnika, godząc się na poziom wynagrodzenia pracowników najemnych w rolnictwie (parytet A). Rolnik z wyższymi kwalifikacjami może poszukiwać pracy w działalności pozarolniczej z szansami na uzyskanie wynagrodzenia na poziomie średniej godzinowej stawki w gospodarce krajowej (parytet B).

Istnieje też taka ewentualność (Józwiak, 2017), że rodzina rolnicza uzyskująca z pracy w posiadanym gospodarstwie dochód jednostkowy mniejszy od poziomu parytetu A nie rezygnuje z prowadzenia swojego gospodarstwa, lecz jej członkowie podejmują pracę zarobkową poza nim jako pracownicy najemni, a jednocześnie następuje reorganizacja produkcji bądź modernizacja gospodarstwa z udziałem wsparcia w ramach PROW. W pierwszym z tych przypadków, występującym częściej (Dudek, 2016), następuje uproszczenie produkcji skutkujące ograniczeniem nakładów pracy w gospodarstwie i wzrostem dochodu rolniczego przeliczonego na jednostkę nakładu pracy. Dochody z gospodarstwa jednak maleją. Drugi przypadek występuje natomiast rzadziej (Dudek, 2016; Żmija, 2016), ale skutkuje wzrostem dochodu z gospodarstwa.

Poziom uzyskiwanego dochodu z pracy najemnej w rolnictwie (parytet A) i dochodu z pracy w innych działach gospodarki (parytet B) mogą stanowić podstawę do klasyfikacji gospodarstw. Według tych kryteriów gospodarstwa można umownie podzielić na: pomocnicze, przejściowe i rozwojowe. Do gospodarstw pomocniczych zaliczono te, w których dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostkę nakładów pracy własnej był niższy od opłaty pracy najemnej w rolnictwie, a udział dochodów z gospodarstwa w dochodzie rodziny rolniczej wynosił mniej niż 50%.

Do klasy gospodarstw przejściowych (zwanych też gospodarstwami „na rozdrożu”) zaliczono te, w których dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostkę pracy własnej był wyższy od jednostkowej opłaty pracy najemnej w rolnictwie, jednak niższy od jednostkowego dochodu w gospodarce narodowej. Mają one ograniczone szanse rozwojowe. Część z nich ma jednak takie szanse dzięki wyższemu poziomowi kwalifikacji właścicieli gospodarstw oraz korzystaniu z dopłat i przejdzie do klasy gospodarstw rozwojowych. Część bez tych szans zasila liczebnie klasę gospodarstw pomocniczych bądź zanika. Charakterystyczne dla tej grupy gospodarstw jest to, że ich liczba jest mniejsza w porównaniu z liczbą gospodarstw w dwu pozostałych grupach i to, że ulega niewielkim zmianom *in plus* lub *in minus*.

Gospodarstwa rozwojowe natomiast to te, w których dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostkę nakładów pracy własnej jest równy lub wyższy od dochodu jednostkowego uzyskiwanego przez zatrudnionych w gospodarce narodowej (parytet B). Oznacza to także, że dochód z gospodarstwa pokrywa umowne wynagrodzenie za pracę własną rolnika i członków jego rodziny na poziomie parytetu B i w pełni lub częściowo koszty użycia własnej ziemi i kapitału. Liczba analizowanej grupy gospodarstw wzrasta z roku na rok.

Klasyfikacja gospodarstw rolnych według poziomu uzyskiwanego dochodu na jednostkę nakładów pracy własnej może być bardziej przydatna w kreowaniu polityki rolnej i społecznej niż kryteria stosowane dotychczas.

Podstawowym źródłem materiałów badawczych był panel gospodarstw objęty monitoringiem Polskiego FADN³ w latach 2009-2017. Panel obejmuje 5471 gospodarstw, co stanowi około 45,6% populacji gospodarstw objętych monitoringiem Polskiego FADN. Obliczenia wykonano dla całej zbiorowości gospodarstw objętych panelem.

Badanie przeprowadzono, biorąc pod uwagę wartości średnie z wyodrębnionych następujących trzyletnich okresów: 2009-2011, 2012-2014 i 2015-2017. Okresy trzyletnie przyjęto w celu uniknięcia wahań rocznych.

W analizie wydzielonych klas gospodarstw uwzględniono następujące wskaźniki:

1. Wielkość ekonomiczna gospodarstwa (tys. SO),
2. Powierzchnia gospodarstwa (ha UR),
3. Udział gruntów dzierżawionych (%),
4. Nakłady pracy (AWU/gospodarstwo),
5. Udział pracy najemnej,
6. Średnie wynagrodzenie pracy najemnej w rolnictwie (zł/godz.),
7. Dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na 1 FWU (zł/godz.),
8. Wskaźnik parytetu dochodu (A),
9. Wskaźnik parytetu dochodu (B),
10. Wskaźnik konkurencyjności⁴.

Dla wydzielonych okresów obliczono średnie wynagrodzenie pracy najemnej w rolnictwie i w gospodarce narodowej w przeliczeniu na jedną godzinę pracy FWU. Ustalono także oprocentowanie obligacji 10-letnich, jako podstawy określenia kosztu użycia kapitału własnego, będącego podstawą obliczenia wskaźnika konkurencyjności. Odpowiednie liczby podano w tabeli 1.

Tabela 1

Poziom wynagrodzenia pracy najemnej w rolnictwie i w gospodarce narodowej oraz oprocentowanie obligacji 10-letnich (lata 2009-2017)

Okresy	Oplata pracy najemnej w rolnictwie (zł/godz.)	Oplata pracy w gospodarce narodowej (zł/godz.)	Wskaźnik (opłata pracy w gospodarce narodowej =100)	Oprocentowanie obligacji 10-letnich =100
2009-2011	8,27	11,81	70,0	5,9
2012-2014	9,17	13,63	67,3	5,2
2015-2017	12,50	15,38	81,3	2,6

Źródło: badania własne.

³ Polski FADN – System zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych.

⁴ Wskaźnik konkurencyjności (Wk) obliczono jako iloraz dochodu z gospodarstwa i szacunkowo ustalonych kosztów pracy własnej (według średniego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej), własnej ziemi (według stawki czynszu dzierżawnego) oraz kapitału własnego (według oprocentowania obligacji dziesięcioletnich) (Kleinhanss, 2015).

Należy podkreślić różnicę między opłatą pracy najmnej w rolnictwie i w gospodarce krajowej. W latach 2009-2014 opłata pracy najmnej w rolnictwie była o około 30% niższa niż w gospodarce krajowej. W następnym okresie dystans ten zmniejszył się do około 20%. Liczby te wskazują na wpływ rosnących wynagrodzeń w gospodarce krajowej na koszty pracy w rolnictwie. W analizowanym okresie zmniejszyło się oprocentowanie obligacji 10-letnich, które miało wpływ na koszt użycia kapitału własnego.

Liczba i struktura badanych gospodarstw na tle populacji generalnej

Liczbę i strukturę badanych gospodarstw na tle populacji generalnej przedstawiono w tabeli 2. Analiza podanych liczb wskazuje na stabilną strukturę panelu badanych gospodarstw. Udział gospodarstw bardzo małych (2-8 tys. euro SO) wynosił średnio w badanym okresie zaledwie 1,4%, przy rozpiętości 0,7-2,1%. Udział gospodarstw małych, średnio małych i średnio dużych wynosił odpowiednio: 26,3; 31,2 i 26,6%, przy bardzo małej rozpiętości. Udział gospodarstw dużych był mniejszy i wynosił około 14%, przy rozpiętości z przedziału 12,6-15,7%. Udział gospodarstw bardzo dużych w badanym panelu był znikomy, podobnie jak gospodarstw najmniejszych i wynosił średnio 0,33%, przy rozpiętości 0,30-0,4%.

W tabeli 2 podano także strukturę populacji generalnej gospodarstw o wielkości ekonomicznej 2 tys. euro i większych w latach 2013 i 2016. Była ona stabilna. W populacji generalnej dominowały gospodarstwa bardzo małe. Ich udział w tych latach obniżył się o około 2% i w 2016 roku wynosił 51,3%. W obydwu populacjach udział gospodarstw małych (8-25 tys. euro SO) był taki sam – 28,9%. W klasach gospodarstw: średnio małych, średnio dużych i dużych udział tych klas w panelu był większy odpowiednio o: 21; 21,1 i 11,6 pkt. proc. Zbliżony był udział w obydwu populacjach gospodarstw bardzo dużych. W populacji generalnej wynosił około 0,3%, natomiast w panelu 0,33%. Mimo występujących różnic w strukturze gospodarstw między populacją generalną a panelem, można przyjąć z dużym prawdopodobieństwem prawdziwość stwierdzenia, że cechy gospodarstw stwierdzone w panelu występują również w populacji generalnej, ale tylko w gospodarstwach o wielkości 8 tys. euro SO i więcej.

Tabela 2

Liczba i struktura badanych gospodarstw w latach 2009-2017
i struktura populacji generalnej w latach 2013 i 2016

Razem	Klasy wielkości ekonomicznej gospodarstw (tys. euro SO)					
	2-8	8-25	25-50	50-100	100-500	>=500
Lata 2009-2011						
5471	39	1439	1817	1471	689	16
100,00	0,7	26,3	33,2	26,9	12,6	0,3
Lata 2012-2014						
5471	70	1446	1715	1441	783	16
100,0	1,3	26,4	31,4	26,3	14,3	0,3
Lata 2015-2017						
5471	115	1427	1590	1456	860	23
100,00	2,1	26,1	29,1	26,6	15,7	0,4
Średnio w latach 2009-2017						
5471	75	1438	1707	1456	777	18
100,00	1,4	26,3	31,2	26,6	14,2	0,33
Struktura populacji generalnej w 2013 r.						
100,00	53,2	28,9	10,6	4,9	2,2	0,2
Struktura populacji generalnej w 2016 r.						
100,00	51,3	28,9	10,7	5,8	3,0	0,3

Źródło: dane Polskiego FADN, Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 i 2016 r.; GUS (1996-2017).

Potencjał produkcyjny, sytuacja dochodowa badanych gospodarstw oraz ich możliwości rozwojowe

Badane gospodarstwa panelu podzielono na trzy wcześniej opisane klasy: pomocnicze, przejściowe i rozwojowe według poziomu dochodu z gospodarstwa w przeliczeniu na jedną godzinę pracy własnej (FWU) zgodnie z wyżej przyjętymi kryteriami. Liczby charakteryzujące potencjał produkcyjny wydzielonych klas gospodarstw podano w tabeli trzeciej. Struktura badanych gospodarstw w kolejnych okresach była dość stabilna. Udział gospodarstw pomocniczych wynosił około 32%, przy rozpiętości od 29,4 do 35,6%, czyli wykazywał tendencję wzrostową. Zdecydowanie niższy był udział gospodarstw przejściowych, który zawarty był w przedziale od 14,0 do 7,9%, wykazując tendencję spadkową. Największy i stabilny był udział gospodarstw rozwojowych, który wynosił około 56,6%, przy bardzo małej zmienności. Badane gospodarstwa różniły się wielkością ekonomiczną. W gospodarstwach pomocniczych zawarta była w przedziale od 26,3 do 28,2 tys. euro SO i wykazywała tendencję wzrostową w kolejnych okresach. W gospodarstwach przejściowych zawarta była w przedziale od 35,7 do 38,4 tys. euro i wykazywała również tendencję wzrostową. Najwyższa była w gospodarstwach rozwojowych, w których zawarta była w przedziale od 80,1 do 90,3 tys.

euro SO i wykazywała również tendencję wzrostową. Podobne tendencje wystąpiły w powierzchni gospodarstw. W gospodarstwach pomocniczych zawarta była w przedziale od 17,2 do 19,2 ha użytków rolnych, w przejściowych od 22,2 do 25,8 i w rozwojowych od 48,6 do 57,1 ha. We wszystkich klasach wykazywała tendencję rosnącą. Podobne tendencje wystąpiły również w nakładach pracy, które zwiększały się w kolejnych klasach, natomiast zmniejszały się w kolejnych okresach. Nakłady pracy w gospodarstwach pomocniczych i przejściowych były podobne – wynosiły 1,7 AWU na gospodarstwo. Większe nakłady pracy wystąpiły w gospodarstwach rozwojowych, w których wynosiły średnio 2,2 AWU. Zróżnicowany był także udział pracy najemnej. W gospodarstwach dwóch pierwszych klas wynosił około 5%, natomiast w rozwojowych około 20%. Analizowane gospodarstwa różniły się także technicznym uzbrojeniem pracy, określonym wartością aktywów w przeliczeniu na AWU. Wykazywało ono tendencję wzrostową w kolejnych okresach. W ostatnim okresie w gospodarstwach rozwojowych wynosiło 445 tys. zł/AWU i było wyższe od uzbrojenia pracy w gospodarstwach pomocniczych i przejściowych odpowiednio o 138 i 100%.

Liczby charakteryzujące sytuację dochodową wyodrębnionych klas gospodarstw przedstawiono w tabeli 4. Uzyskiwany dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostkę pracy własnej rolnika (FWU) przedstawiono na tle opłaty pracy najemnej w rolnictwie i wynagrodzeń w gospodarce narodowej.

Poziom opłaty pracy najemnej w rolnictwie był skorelowany dodatnio z wielkością gospodarstw. Wskaźnik ten w gospodarstwach rozwojowych w analizowanych okresach wynosił odpowiednio o 8,4; 9,4 i 12,6 zł/godz. i w stosunku do pomocniczych był w badanych okresach większy odpowiednio o 9,1; 13,2 i 5,9%. Ponadto poziom tej opłaty wzrastał w kolejnych okresach. W okresie 2015-2017 był wyższy niż w okresie 2009-2011, a w kolejnych klasach wyższy odpowiednio o 54,4; 46,3 i 50%. Dochód z gospodarstwa w zł/godz. wykazywał w kolejnych okresach tendencję wzrostową. W okresie trzecim w stosunku do pierwszego był wyższy w kolejnych klasach odpowiednio o: 45; 38 i 26,9%. Różnice pomiędzy klasami były zdecydowanie większe. Dochód z gospodarstwa w klasie gospodarstw pomocniczych w kolejnych okresach wynosił odpowiednio: 4,0; 4,4 i 6,4 zł/godz. i był mniejszy od dochodu w gospodarstwach rozwojowych odpowiednio 6,7; 8,3 i 5,7 razy.

Wskaźnik parytetu A w gospodarstwach pomocniczych wynosił około 51%, przy rozpiętości 48-53,2%. W gospodarstwach przejściowych był wyższy i wynosił około 118%, przy rozpiętości 110,4-122,1%. Najwyższą wartość wskaźnika parytetu A osiągały gospodarstwa rozwojowe. Wynosił on średnio 399%, przy rozpiętości 343,2-444,9%. W gospodarstwach przejściowych i rozwojowych wartość wskaźnika w okresie trzecim była niższa niż w okresie pierwszym. Wskaźnik parytetu B w gospodarstwach pomocniczych i przejściowych był niższy od 100% i wynosił średnio odpowiednio: 37 i 85,5%, przy małej rozpiętości. Jedynie w gospodarstwach rozwojowych wartość wskaźnika była wyższa od 100% i wynosiła średnio 288%.

Tabela 3

Cechy badanych gospodarstw w zależności od poziomu dochodu z gospodarstwa przeliczonego na jednostkę nakładu pracy w stosunku do wynagrodzeń w rolnictwie i w gospodarce narodowej

Lata	Klasy gospodarstw według poziomu dochodu z gospodarstwa (zł/godz.):		
	pomocnicze	przejściowe	rozwojowe
Liczba i struktura gospodarstw (liczba/%)			
2009-2011	1606/29,4	767/14,0	3098/56,6
2012-2014	1577/28,8	792/14,5	3102/56,7
2015-2017	1949/35,6	434/7,9	3088/56,5
Wielkość ekonomiczna gospodarstw (tys. euro SO)			
2009-2011	26,3	35,7	80,1
2011-2014	26,6	35,7	86,2
2015-2017	28,2	38,4	90,3
Powierzchnia gospodarstw (ha UR)			
2009-2011	17,2	22,2	48,6
2012-2014	17,2	23,2	57,1
2015-2017	19,2	25,8	53,6
Udział gruntów dzierżawionych (%)			
2009-2011	22,1	25,8	32,3
2012-2014	21,5	25,9	32,1
2015-2017	23,4	24,8	31,1
Nakłady pracy (AWU/gospodarstwo)			
2009-2011	1,8	1,9	2,2
2012-2014	1,8	1,9	2,2
2015-2017	1,7	1,7	2,2
Udział pracy najemnej (%)			
	4,0	5,8	19,3
2012-2014	5,6	6,8	20,3
2015-2017	4,6	4,0	18,4
Techniczne uzbrojenie pracy (tys. zł/AWU)			
2009-2011	171,5	195,1	361,1
2012-2014	178,3	196,8	422,2
2015-2017	186,6	222,8	445,2

Źródło: badania własne.

Ze wskaźnikami parytetu dochodowego A i B korespondował wskaźnik konkurencyjności (Wk) określony stosunkiem dochodu z gospodarstwa do kosztów użycia własnych czynników produkcji. Ponieważ był większy od 1, więc dochód z gospodarstwa pokrywał opłatę pracy własnej rolnika i członków jego rodziny (na poziomie parytetu B), koszt użycia własnej ziemi określony poziomem czynszu dzierżawnego (w danej klasie) i koszt użycia własnego kapitału według oprocentowania obligacji 10-letnich. W klasie gospodarstw pomocniczych i przejściowych wartość wskaźnika konkurencyjności była niższa od 1, wynosiła odpowiednio: 0,3 i 0,6. Oznacza to, że gospodarstwa tych klas pozbawione są szans rozwojowych, gdyż nie dysponują środkami własnymi w odpowiedniej wielkości. Szansami rozwojowymi dysponują dopiero gospodarstwa rozwojowe, w których wskaźnik konkurencyjności wynosił średnio 1,4.

Tabela 4

Dochód z gospodarstwa i parytet dochodowy w badanych gospodarstwach w latach 2009-2017

Lata	Klasy według poziomu dochodu z gospodarstwa na jednostkę nakładu pracy (zł/godz.):		
	pomocnicze	przejściowe	rozwojowe
Średnia opłata pracy najemnej w rolnictwie (zł/godz.)			
2009-2011	7,70	7,80	8,40
2012-2014	8,30	8,30	9,40
2015-2017	11,90	11,20	12,60
Dochód z gospodarstwa (zł/godz.)			
2009-2011	4,0	10,0	33,8
2012-2014	4,4	11,2	40,8
2015-2017	6,4	13,8	42,9
Wskaźnik parytetu A (%)			
2009-2011	53,2	120,9	408,7
2012-2014	48,0	122,1	444,9
2015-2017	51,2	110,4	343,2
Wskaźnik parytetu B (%)			
2009-2011	37,3	84,7	286,2
2012-2014	32,3	82,2	299,3
2015-2017	41,6	89,7	278,9
Wskaźnik konkurencyjności (Wk)			
2009-2011	0,3	0,6	1,3
2012-2014	0,2	0,5	1,4
2015-2017	0,4	0,7	1,6

Źródło: badania własne.

Próba oszacowana liczby i udziału gospodarstw zdolnych do rozwoju w populacji generalnej

W tabeli 5 podano liczbę gospodarstw populacji generalnej o wielkości ekonomicznej 2 tys. euro i większych w latach 2013 i 2016.

Tabela 5

Liczba i struktura gospodarstw populacji generalnej w latach 2013 i 2016

Razem	Klasy wielkości ekonomicznej gospodarstw (tys. euro SO)					
	2-8	8-25	25-50	50-100	100-500	>=500
Populacja generalna w 2013 r. (tys. %)						
1026,21	545,62	296,63	108,33	50,62	22,59	2,42
100,00	53,2	28,9	10,6	4,9	2,2	0,23
Populacja generalna w 2016 r.						
1019,34	522,56	294,96	109,16	58,93	30,28	3,45
100,00	51,3	28,9	10,7	5,8	3,0	0,3

Źródło: dane Polskiego FADN, Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 i 2016 r.; GUS (1996-2017).

W tabeli 3 podano, że średnia wielkość ekonomiczna poszczególnych klas gospodarstw wynosiła: pomocniczych – 27,0 tys. euro SO, przejściowych – 36,6 tys. euro SO i rozwojowych – 85,5 tys. euro SO. Na tej podstawie można stwierdzić, że zdolnymi do rozwoju z populacji generalnej są z całą pewnością gospodarstwa o wielkości ekonomicznej z klasy 50-100 tys. euro i większe. W 2013 roku liczba takich gospodarstw wynosiła 75,63 tys., a w 2016 roku 92,66 tys. Zwiększyła się więc o 17,03 tysiące, czyli o 22,5%. Można też przyjąć założenie, że część gospodarstw z klasy 25-50 tys. euro posiada zdolności do rozwoju. Przyjmując hipotetycznie, że takie zdolności rozwojowe posiada około 50% gospodarstw tej klasy, wówczas liczba gospodarstw ze zdolnością do rozwoju wynosiła w latach 2013 i 2016 odpowiednio: 129,79 i 147,24 tys. Liczby te korespondują z wynikami wcześniejszych badań Józwiaka⁵.

Wnioski

Artykuł zawiera propozycję kwalifikacji gospodarstw rolnych będących w posiadaniu osób fizycznych według poziomu dochodu uzyskiwanego z gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na godzinę pracy rolnika i członków jego rodziny. Kierując się relacją tego miernika do średniej godzinowej stawki wynagrodzenia pracy najemnej w rolnictwie i w gospodarce krajowej, podzielono panel gospodarstw objęty monitoringiem Polskiego FADN w latach 2009-2017 na trzy klasy: gospodarstwa

⁵ W monografii (Józwiak, 2013) podano, że w 1999 roku kwoty dochodów rolniczych netto, wyrażone w euro i przypadające na jednostkę nakładów pracy własnej rolnika i członków jego rodziny w posiadanych gospodarstwie, były większe w 25 tysiącach gospodarstw polskich od średniej wielkości tego wskaźnika policzonego dla analogicznych grup gospodarstw w krajach unijnych. Podano też, że 96,5 tysiąca gospodarstw polskich osiągało w latach 2006-2008 (nieco skorygowany) dochód rolniczy przypadający na jednostkę nakładu pracy własnej większy od stawki ustawowo określonego dochodu minimalnego.

pomocnicze, w których dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na godzinę pracy własnej był niższy od opłaty pracy najemnej w rolnictwie, przejściowe (zwane też „na rozdrożu”), w których dochód z gospodarstwa był wyższy od opłaty pracy najemnej w rolnictwie, ale niższy od poziomu wynagrodzeń w gospodarce narodowej oraz rozwojowe, które uzyskiwały dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na godzinę nakładu pracy w posiadanym gospodarstwie większy od jednostkowej stawki wynagrodzenia pracy w gospodarce krajowej.

Wyniki przeprowadzonych analiz upoważniają do sformułowania następujących wniosków:

- Struktura badanej próby gospodarstw (panel obejmujący lata 2009-2017) była dość stabilna. Średni udział gospodarstw pomocniczych, przejściowych i rozwojowych wynosił odpowiednio: 31,2; 12,1 i 56,5%.
- Gospodarstwa pomocnicze nie posiadały zdolności rozwojowych, mimo że ich wielkość ekonomiczna wynosiła średnio 27 tys. euro SO i dysponowały powierzchnią średnio 17,9 ha użytków rolnych. Gospodarstwa przejściowe również nie posiadały zdolności rozwojowych, przy wielkości ekonomicznej średnio 36,6 tys. euro SO i średniej powierzchni 23,7 ha UR. Gospodarstwa rozwojowe mieściły się pod względem wielkości ekonomicznej w klasie 25-50 tys. euro SO. Ich średnia wielkość ekonomiczna wynosiła 85,5 tys. euro SO i dysponowały średnią powierzchnią 53,5 ha użytków rolnych.
- Oszacowano, że liczba gospodarstw osób fizycznych w kraju zdolnych do rozwoju wyniosła w latach 2013 i 2016 odpowiednio: 129,8 i 147,2 tys., a ich udział w łącznej krajowej liczbie gospodarstw tego rodzaju wynosił 9,3 i 10,6%.

Literatura

- Augustyńska-Grzymek, I. (2011). Dochody rodzin z gospodarstwami o małej sile ekonomicznej. W: A. Skarżyńska (red.), *Gospodarstwa małotowarowe przed nowym okresem planistyczno-rozliczeniowym Unii Europejskiej* (s. 25-44). Program Wieloletni 2011-2014, nr 28. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Bocian, M., Osuch, D., Smolik, A. (2017). *Parametry techniczno-ekonomiczne według grup gospodarstw rolnych uczestniczących w Polskim FADN w 2016 r.* Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Czyżewski, B. (2017). *Kierat rynkowy w europejskim rolnictwie.* Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dudek, M. (2016). *Sukcesja indywidualnych gospodarstw rolnych jako czynnik przeobrażeń strukturalnych w polskim rolnictwie.* Studia i Monografie, nr 170. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- GUS (2011). *Powszechny Spis Rolny 2010.* Raport z wyników. Warszawa: GUS.
- GUS (1996-2017). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa.* Warszawa: GUS.
- Józwiak, W. (2013). *Polskie rolnictwo i gospodarstwa rolne w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku.* Program Wieloletni 2011-2014, nr 87, Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Józwiak, W. (2017). *Gospodarstwa rolne osób fizycznych na rozdrożu. Skąd się biorą i dokąd zmierzają.* Referat wygłoszony na seminarium IERiGŻ-PIB w dniu 3.03.2017 r.
- Józwiak, W. (2018). Efektywność funkcjonowania rolnictwa polskiego w latach 1998-2015. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4(357), s. 3-19.
- Józwiak, W., Mirkowska, Z., Ziętara, W. (2018). Gospodarstwa pomocnicze a wykorzystanie ziemi rolniczej. *Wies i Rolnictwo*, nr 2(179), s. 151-167.
- Józwiak, W. (red.). (2017). *Przedsiębiorstwo i gospodarstwo rolne wobec zmian klimatu i polityki rolnej (3).* Program Wieloletni 2015-2019, nr 51. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Kleinhans, W. (2015). Konkurencyjność głównych typów gospodarstw rolniczych w Niemczech. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1(342), s. 25-41.
- Mirkowska, Z., Ziętara, W. (2019). Pozycja konkurencyjna polskich gospodarstw nastawionych na chów trzody chlewnej. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1(358), s. 44-63.
- Polski FADN (2014). *Charakterystyka gospodarstw rolnych 2013 r.* Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Polski FADN (2017). *Charakterystyka gospodarstw rolnych 2016 r.* Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Sikorska, A. (2013). *Przemiany w strukturze agrarnej indywidualnych gospodarstw rolnych.* Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Ustawa o podatku rolnym z 15 listopada 1984 r., art. 4. (Tekst jednolity: Dz.U. z 2006 r., nr 136, poz. 969).
- Wojewodziec, T. (2010). Zjawiska schyłkowe w gospodarstwach osób fizycznych i prawnych na obszarach Karpat Polskich. W: *Sytuacja ekonomiczna gospodarstwa z terenów górskich i podgórszych.* Program Wieloletni 2005-2009, nr 185. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Żmija, D. (2016). *Wpływ wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej na funkcjonowanie małych gospodarstw rolnych.* Warszawa: Difin.

THE LEVEL OF LABOUR PROFITABILITY AND DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF FARMS IN POLAND

Abstract

This article proposes the classification of farms of natural persons according to the level of farm income per unit of work of a farmer and farmer's family members. One hour of family labour was adopted as such unit. According to this criterion, farms were divided into three classes. In the first one, the unit income is lower than the average payment for employed labour in agriculture. In the second one, this income is higher than the average payment for employed labour in agriculture but lower than the average payment for labour in the national economy. Farms of the third class allow earning income higher than the average payment for labour in the national economy. Those from the first class are called auxiliary farms, from the second – transitional, and from the third – developmental.

The research included a panel of 5471 farms with economic size above EUR 4 thousand SO and covered by the monitoring of the Polish FADN in 2009-2017. The average share of auxiliary, transitional and developmental farms in the analysed period amounted to 31.2%, 12.1% and 56.5%, respectively. Auxiliary and transitional farms did not show the ability to develop. Developmental farms showed this ability. It was estimated on this basis that in 2016 there were 147.2 thousand of them in Poland, which means that the share of this group in the national population of farms owned by natural persons was 10.6%.

Keywords: farms, farm income, auxiliary, transitional and developmental farms.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 10.06.2019.